

ЛІТЕРАТУРА СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

УДК 821.163.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.1/52>**Пухонська О. Я.**

Національний університет «Острозька академія»

ЛІТЕРАТУРНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ЛЮДИНИ ВІЙНИ В РОМАНІ ГОРАНА ВОЙНОВИЧА «ЮГОСЛАВІЯ, МОЯ БАТЬКІВЩИНА»

Стаття презентує дослідження роману сучасного словенського автора Горана Войновича з позиції посттравматичної пам'яті війни. Варто зазначити, що література балканських народів останнім часом досить активно антажується у переосмислення досвіду воєн 1990-х. Про це свідчать численні тексти хорватської, боснійської, сербської і, безумовно, словенської літератури. Важливо, що цей процес активізується в середовищі письменників, які пережили війну в дитячому віці і зараз намагаються подивитися на неї з перспективи історії, ментально, а, передовсім індивідуально. Для української художньої словесності (як і культури загалом) такі тексти показують важливий приклад того, як формується механізм травматичної пам'яті і як він набуває вербальних вимірів у досвіді різних поколінь.

Основну увагу у статті зосереджено на тому, як покоління дітей балканських воєн намагається ідентифікувати себе сьогодні, як воно намагається примирити в собі травми передчасної деконструкції світу дитинства, втрати (і фізичну й ментальну) батьків, батьківщини, власне війни в повоєнному світі XXI століття. У центрі художнього світу – історія одного персонажа, за якою і осмислення тоталітаризму, і випробування викликами сучасності, і травма дитини війни, і проблеми самовизначеності, і родинні втрати, й чітке усвідомлення того, що війна – це досвід із яким доведеться уживатися завжди. Пропоноване дослідження важливе, оскільки не лише по-новому прочитує складний європейський досвід детоталітаризації, а й увиразнює культурні аспекти пропрацювання психологічної травми індивіда чи окремого суспільства за допомогою літературного тексту. Що більше, в умовах російсько-української війни сьогодні такі дослідження напрацьовують важливі механізми культурного осмислення, вербалізації й аналізу травм актуальних і перспективних.

Ключові слова: війна, травма, літературний текст, жертва, герой, самоідентифікація.

Постановка проблеми. Війна Росії проти України, починаючи із 2014 року, а особливо після 24 лютого 2022 увиразнила нарівні місця європейської історії, пов'язані із невирішеними геополітичними питаннями після Другої світової війни. Саме ця війна демонструє, наскільки позитивними були уявлення пострадянських суспільств про остаточний занепад тоталітаризму в Європі після розпаду СРСР та Югославії. Упродовж майже десятиліття російсько-українська війна сформувала потужний культурний дискурс, який тематично міцно пов'язаний із тими культурами, які також переживши травматичний досвід воєнної детоталітаризації, активно намагаються проговорити його, зокрема через мистецтво. Література у цьому випадку була і залишається дієвим

інструментом культурної наради й терапії багатоаспектної травми війни. А тому причини сьогочасної активізації літературного зацікавлення югославською війною 1990-х очевидні та є їх чимало. Одна із них – відповідь на ті вимоги і виклики, які ставить перед культурою загалом сучасність. Бо, як слушно зауважує Барбара Чарік Літинська, «політичні, суспільні, культурні й екзистенційні умови змінюють реальність» [6, с. 11], на що не може не реагувати література. Роман словенського автора Горана Войновича «Югославія, моя батьківщина» – це одна із відповідей на виклики часу ПОСТ-. Герої твору здійснюють одісею власним минулим, учергове переконуючи, що війна закінчилася, але її наслідки ще довго відлунюватимуть у свідомості не одного покоління балканців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теми війни в літературі – явище із добре сформованою традицією. Про це свідчать численні праці як українських (Т.Гребенюк, Я.Поліщук, У.Федорів та ін) так і зарубіжних дослідників (М.Лешніг, С.Муравец, Н.Хант й ін.). Особливо важливими в контексті таких студій є вивчення мистецької інтерпретації травми дітей війни у процесі її впливу на життя особистості. У цьому випадку уваги варті праці М.Гривач [8], Л.Терр [12], М.Чуб [7] тощо. Українські дослідження роману Горана Войновича нечисельні. Однак вони, як і загалом твір, уписуються в актуальні проблеми студій російсько-української війни. Ганна Улюра досить влучно визначає розвиток сюжету в межах певної тріади: тривіального – драматичного – екстраординарного [3].

Постановка завдання. Фундаментальним у цьому випадку є саме представлення драматичної історії героя, за якою – травма не одного покоління. Саме вона значною мірою пояснює стосунки кожного з персонажів до воєнного досвіду й до самої війни. Попри позірно спрощене розуміння травматичного минулого ровесниками головного героя, автор роману пропонує нетиповий екскурс у драму щонайменше трьох поколінь і кількох держав колишньої Югославії, яким ще належить до кінця з'ясувати стосунки і з історією, і з пам'яттю того, що довелося пережити. Вивчення цих проблем і є метою актуальної студії.

Виклад основного матеріалу. В останні десятиліття і тексти культури, і поведінка посттоталітарних суспільств, котрі ці тексти представляють, переконливо доводять, те, на що доречно звернула увагу дослідниця-психотерапевт Катажина Васяк, – переконливим є розуміння травми як фундаменту ідентичності [14]. Спроба створення текстового інваріанту світу, в якому можна проаналізувати причини, наслідки і сформулювати перспективи є водночас матрицею виходу із психологічної стагнації в дійсності. Покликаючись на Єжи Тшебіїнського, фундаментальною умовою адаптації до травматичного досвіду, який радикально змінює життя є віднайдення властивої форми розповіді, яка упорядковує ці зміни [13]. Іншими словами, літературний наратив – це спроба зрозуміти світ в собі і навколо себе. Зрештою, мистецтво слова як форми культури упродовж усього ХХ століття позначено травмою тоталітаризму виконувало завдання, яке Марта Зелінська означає як «освоєння, а відтак знешкодження індивідуальних і колективних травм» [15, с. 8].

І.Войнович, будучи словенським письменником, не акцентує уваги на участі його країни у війні. Він загалом не зосереджує уваги ні на бойових діях, ні на їх причинах. Утім пробує окреслити наслідки війни. Перед читачем – герой пост-часу, який, витісняючи пам'ять минулого, все ж міцно закорінений у ньому. В пошуках власних шляхів осмислення такої пам'яті Владан здійснює як фізичну мандрівку Словенією, Хорватією, Сербією, Боснією й Герцеговиною, так і мандрівку психологічну – місцями свого дитинства та юності. «Югославія, моя батьківщина» – це також твір, який показує, наскільки тісно пов'язалися між собою різні балканські етноси родинними зв'язками, котрі теж знівечила війна.

У пошуках втраченого батька, за якими виразно прочитуємо і себепошуки, Владан вирушає із Любляни, повертається в місто свого дитинства – Пулу (тепер хорватський регіон півострова Істрія), мандрує Сербією через Белград та Новий Сад і заїжджає у боснійське містечко Брчко. В кожному з цих країв у нього або родичі, або знайомі батьків. Це, власне, ті невидимі ниточки, які ще тримають зв'язок із країною його дитинства, остаточно зникнення якої із пам'яті чоловіка призвело б до безповоротної втрати можливості відшукати себе самого, зрозуміти травмовану дитину в собі й, урешті, примирити її із собою сучасним. Те, що роман Войновича є текстом ревізії травми війни, не викликає жодних сумнівів. Важливо, однак, що у контексті літератури про неї, цей роман учергове засвідчує наявність і важливість персонажа, котрий репрезентує покоління, яке втратило розуміння себе.

Значущим у цьому випадку є процес стирання меж поміж автобіографічною презентацією травми у творі, властивою більше літературі *non-fiction*, і її літературною інтерпретацією, художнім перетворенням. Фактично кожен із аналізованих авторів найбільшою мірою відображає індивідуальний досвід героя, з позиції власної дитячої кривди формує світ своїх літературних персонажів.

І.Войнович творить сучасного персонажа – молодого юнака, який, маючи за собою не легкий досвід дитячої кривди, пережитої в часі війни, відчуває гострий брак власної ідентичності. Це відчуття спричинене і самою війною, і подіями, що супроводжували її упродовж 1990-х. Автор пропонує до розгляду проблеми сім'ї, стосунків батьків та дітей, поколінневого та етнічного конфліктів. Війна постає як межа, що розділила світ Владана на *до і після*.

Отже, проблеми травми, пережитої протагоністом аналізованого роману можемо окреслити в таких аспектах: *дитяча травма; брак родинної пам'яті; розуміння жертви війни; пошук ідентичності*. Варто зазначити, що специфікою сучасного літературного тексту, який намагається зінтерпретувати травматичний досвід війни, є його зосередженість на індивідуальному світогляді окремого персонажа, на його внутрішньому світі, здатності пригадати, проаналізувати не лише травматичне переживання, а й вплив його на життя після війни. Це своєрідна метонімічна проекція на окреме суспільство, його культуру, що на певному етапі проходять шлях від джерела травми – до переживання її наслідків. Тут важливою є риса, яка, по-суті, спільна для усіх воєн ХХ століття й сьогодення, коли «рушійною силою конфліктів були (і залишаються) різні ідеології та різні інтерпретації дійсності, що визнають перевагу одного політичного та соціального порядку, культури та релігії над іншими» [8, с. 7].

Дитяча травма

Отож, повертаючись до аспектів літературної рецепції воєнного досвіду в романі «Югославія, моя батьківщина», наголошу на тому, що саме проблема ідентичності є об'єднавчим елементом всього сюжету роману. Одного дня головний герой твору – Владан – дізнається, що його батько, якого він уважав мертвим із часу війни, не просто живий, а оголошений у міжнародний розшук як воєнний злочинець. З цього моменту починається психологічна подорож героя в минуле, в якому по-новому відкриваються і війна, і родинні історії, й окремі травматичні сюжети історії цілого краю.

Свою оповідь герой починає словами «Моє дитинство закінчилось одного звичайного дня на початку літа 1991 року» [1, с. 3]. Таке зізнання дорослої людини як спостерігача себе самого в минулому – добрий зачин до психологічної мандрівки у світ цього минулого шляхом самоаналізу. Тут Г.Войнович відразу чітко окреслює топоси і маркери югославської війни в межах географії його художнього світу. Перший з таких – графіті на одній з будівель у Пулі – місті дитинства Владана – «Республіка Косово – континент Істрія». Цей маркер назріваючого активного конфлікту поміж різноетнічним населенням Югославії, не зрозумілий і зовсім не цікавий дитині, був своєрідним *великим вибухом*, який в одну мить зруйнував її світ. Саме з нього починається зустріч персонажа із тим, що згодом називатиметься війною і що забере у нього все: дитинство, родину, батька.

Втрачене дитинство герой інтерпретує як «закопане в землю, без надгробного каменю, без тіла, без свічок, без прощальної промови» [1, с. 14]. Прагнення витіснити травму цілком природне у процесі самозахисту психіки без урахування ризиків та небезпек, які це витіснення спричинить. Загалом у вирі війни, супроводжуваної невідворотною травмою втрат, для дитини у більшості випадків зникає можливість бути почутою, що провокує її до психологічної самоізоляції і породжує кризу довіри. Як зазначає хорватський дослідник Іван Урліч в інтерв'ю Славоміру Муравцу, такі індивіди «не можуть довіряти ані собі, ні іншим саме через кризу довіри» [11, с. 133].

Самозахист Владана від травми втрати дому, сім'ї та друзів підштовхував хлопця до самоізоляції – підсвідомої втечі від усього, що нагадувало щасливе життя до війни. В досить ранньому віці, коли відбувається важливий період соціалізації особистості, спостерігаємо психологічний розрив Владана із матір'ю Душею на підставі страху, недовіри, кривди. Це стало причиною утвердження нецілісного світу у свідомості героя. Цілком доречною тут є теорія архетипу матері Карла-Густава Юнга [4], за якою, з одного боку, у традиційній свідомості мати мислиться як захист і оберіг, з іншого ж – стосунки дитини з матір'ю часто є причиною певних неврозів, що визначають модель поведінки дорослого індивіда у суспільстві, його ставлення до життя і оточуючих.

В певний період хлопець в образі Душі зосереджує образ ворога. Відбувається це із двох вагомих причин, безпосередньо пов'язаних із юнгівською концепцією образу матері. По-перше, мама була перманентним нагадуванням про пережиту кривду. У свідомості хлопця Душа зафіксувалася в образі «жінки, яка тікає» [1, с. 96]. Герой пригадує як: «Хотів пригорнутися до матері, перебрати на себе частину її болю, але вона відсунулася від мене, наче боялася заразитися власною безнадією» [1, с. 96]. Це і був момент суттєвого розриву, коли Душа втрачає авторитет матері, яка захистить, натомість постає перед сином в образі «переможеної жінки» [1, с. 96], жінки, яка втратила відвагу. Мати в апокаліптичному світі війни перестає бути останнім прихистком для дитини. Але, якщо Владан у цих пошуках намагається дійти до втраченого себе, то Душа виявилася тією жінкою, яка все життя від себе втікає. У цьому якраз полягає причина перешкод у процесі порозуміння персонажів. Після остаточного вибору батьком війни, а не сім'ї, Душа і його сина також підсвідомо сприймала як частину тої зради. Осо-

биста кривда була більшою за страх самої війни, а відтак ціллію її втечі із того світу була втеча від щасливого минулого, а не від актуальної небезпеки. Натомість те саме минуле, від якого відмежувалась Душа, для Владана було останнім досвідом нормального світу його дитинства.

По-друге, Владан не міг змиритися з тим, що мати змогла влаштувати своє особисте життя після так званої смерті батька. Войнович цю проблему репрезентує не стільки як дитячу ревність, а радше як кривду від того, що Душа більше не була повноцінною частиною світу травми сина, вона посміла спробувати стати щасливою. І в цьому моменті окреслюється ще одна важлива проблема – поколіннєвої травми. Конфлікти Душі зі своїми батьками, пов'язані значною мірою із неприйняттям батьком вибору дочки і мовчазне схвалення цього неприйняття матір'ю (в чому теж, до певної міри, спостерігаємо наслідки юнгівської теорії комплексу Електри). Недолгобеність Душі батьками сформувала в жінки відсутність повноцінного материнського почуття до власного сина. Інстинкт психологічного самозбереження перед травмою спрацював як у стосунках з батьками, так і у випадку із власним сином, коли психіка чуттєво відмежовує від себе елемент, що несе потенційну загрозу. Саме тому нове заміжжя і молодший син стали для Душі шансом на самоцілення. Натомість Владан такої можливості виявився позбавленим.

Раптове *воскресіння* батька вселяє надію, розраджує дитячу кривду сирітства. Та його десакралізація через усвідомлення, що «Мій батько не мертвий. Але він військовий злочинець» [1, с. 27], ставить Владана перед дилемою: а що краще? Повернення батька в його світ стало і подразником, і, водночас, можливістю виходу із мовчання, яке паралізовувало його життя упродовж тривалих років. Чи не вперше Владан відчуває потребу поділитися, проговорити власне минуле. Вибух спогадів – це перший етап на шляху до усвідомлення дитячої травми. Наступний – її вербалізація. Герой увесь час після переїзду до Любляни намагався створити середовище, в яке не допускав спогадів про минуле. Війна була рубіконом, перейшовши який він не хотів за жодних умов оглядатися. А відтак із часом ця проблема сформувала мовленнєвий вакуум, так звану кризу репрезентації. Причину некоммунікативності травми війни загалом М. Лешніг вбачає у труднощах порозуміння поміж явищем «бути свідком» цієї травми і власне «свідчити про неї» [10, с. 74], коли кризу репрезентації спричинює

криза мови, якій часто бракує засобів для адекватного висловлення глибини побаченого і пережитого.

Брак родинної пам'яті

Тема родинної травматичної пам'яті, яку порушує Войнович у романі, досить добре вписується в контекст інтерпретації югославських воєн загалом. Автор лише ситуативно залучає в сюжет політичні причини війни. На першому плані – трагедія особистості і родини. Глибші причини непорозумін між героями увиразнює власне війна і в цьому, напевне, її єдине конструктивне значення: травма провокує повернення до історичних причин втрат і кривд. К. Васяк наголошує на важливій у цьому контексті думці, що «наші особисті історії занурені у родинних спогадах, в локальних спільнотах і в історії цілого суспільства» [14, с. 104]. Тому цілісність особистості можлива за умови пізнання минулого того середовища, яке є їй генетично і культурно близьким. Відтак випадок Владана Бороєвича – це якраз протилежний приклад незнання минулого своїх рідних, що ще більше ускладнило розуміння ним того досвіду, який довелося пережити і який досі визначає траєкторію його долі.

Знаковим показником браку родинної пам'яті Владана є відсутність могил рідних, за чим криється своя таємниця. Герой пізнає своїх діда з бабою по материній лінії, однак, за їхнім мовчанням криється певна таємниця, до якої він не має доступу. Історія родини татової також має занадто багато білих плям. Зрештою, смерть батька в його уяві теж досі мала виключно енігматичний характер, бо ні де, ані коли й за яких умов це сталося, ані де той похований, Владан, звісно, не знав. Він роками переконував себе, що «не потребує батькової могили, що мій батько мертвий і що ця історія для мене закінчена» [1, с. 206]. А тому героєві пошуки себе неодмінно ведуть до глибших хронологічних відтінків, відкриваючи панораму пам'яті і словенців, і боснійців, і сербів, а відтак свою власну ідентичність. Усвідомлення, що могили рідних мають певну притягальну силу, за ними – розуміння чогось важливого і парадоксально непроминального приходить до Владана тоді, коли помирає його дід Душан Подлогар. Похорон діда став першим у житті для героя. Наявність могили – як свідчення того, що хтось, завдяки кому ти є, був у цьому світі.

Родинна травма Бороєвичів у цьому випадку значно глибша і пов'язана з найбільшими жорстокостями, що супроводжують криваву історію Сербії упродовж майже цілого століття. Оскільки

пошук втраченого і раптово «воскреслого» батька є основою сюжету роману Войновича, то саме у ньому криється найбільша таємниця його зникнення, а zarazом і таємниця роду, яка, до певної міри, проливає світло на сутність війни для самого Владана. Є певна тема, яка досить рідко звучить у літературних контекстах югославських воєн. Ідеться про історичну кривду сербів у період Другої світової, яка хай і не зіграла вирішальної ролі в подіях 1990-х, але, зрештою, її травматичний характер також не був учасно проговорений у широких культурних дискурсах краю.

Зустріч Владана зі своїм дядьком Данилом у Новому Саді стала для нього відкриттям їх родинної історії, про яку часом натякали під час застільних розмов, але ніколи достеменно чоловік не розумів у чому насправді вона полягала. Десятирічним хлопцем дід персонажа Мілутин Бороєвич став свідком масових вбивств людей, серед яких були його рідні: «перед своїм будинком знайшов гору смерті, де один на одному лежали трупи його матері Любиці та батька Берислава, братів Петра і Данила, сестри ружиці...» [1, с. 129]. Що більше, хлопчик, сховавшись, бачив обличчя вбивць своїх рідних. «Це були люди з повталого герцеговинського “сусідства”, перевдягнені устахами» [1, с. 129], які під прикриттям антигітовського руху, намагалися витіснити сербів зі своїх етнічних територій. Ця травма, розказана лише своїй дружині, призвела до передчасної смерті Мілутина, коли «серце зістарилось через те, що бачили очі» [1, с. 128], і вже його десятирічний син Неделько також залишився осиротілим.

Югославську війну персонажі роману Г. Войновича у більшості випадків сприймають не як ідейну для кожного її етнічного учасника (здобуття незалежності, повалення тоталітарного режиму), а як помсту за минуле, яке має розгрішувати їхні жорстокі вчинки. Колишній товариш Неделька Бороєвича Емір пояснює її не стільки Владанові під час їхньої розмови, як собі, запевняючи, що кожен, хто воював «мав якусь власну історію про далекі, але так і не відболілі смерті. Про своїх бабусь і дідусів, про тюремні ями, про табори» [1, с. 89]. Що ще раз переконує у ключовій ролі травматичного досвіду предків кожного із балканських народів, для яких Друга світова мала свої катастрофи. Неделько Бороєвич говорить про це Владанові під час їхньої зустрічі згодом. Він переконує сина, що «та, попередня війна, продовжилася цією війною. Просто продовжилася, й Мілутінова доля стала

моєю долею. <...>... якби я лишився з вами <...> вона стала б твоєю» [1, с. 278]. Здомінування комуністичної ідеології в значній частині євразійського континенту свідчило не так про перемогу над нацизмом, як про приборкання різномірних тоталітарних амбіцій під егідою комунізму. Але сама собою комуністична ідеологія була ідеологією мілітарною, про що свідчать не лише методи її активного впровадження в СРСР, у країнах Варшавського договору, в Югославії, а й пропагандистські гасла, якими був заповнений весь інформаційний і культурний простір, різного роду тексти культури тощо. Югославська ж війна в інтерпретації Г. Войновича була сукупністю ідей й ідеології супроти травматичної пам'яті минулого.

Власне, у цьому випадку маємо приклад, коли незнання родинної пам'яті все ж не звільняє ні від відповідальності за неї, ні не вбезпечує від її травматичного впливу на майбутні покоління. Таку ситуацію Зигмунд Фрейд свого часу охарактеризував як змушення до повторення. Неделько без відома стає на цей шлях, прирікаючи на нього в майбутньому і Владана.

Ще однією сумнівною рисою сербської поведінки у цій війні була підтримка Росії, яка в той час вела свої пострадянські війни (Придністров'я), де застосовувала подібні сценарії, які, зрештою, були накинута Сербам. Ідеться про використання ідентичнісних маркерів, таких як мова, культура, історія, релігія та маніпулювання населенням через їх використання. Тому аспект сербської історичної кривди, чи актів помсти у цій війні не став фундаментальним у повоєнному культурному дискурсі Балкан.

Хто є хто (?)

Для кожного суспільства, втягнутого в мілітарний конфлікт після його завершення, не важливо, на чію користь, настає етап, який Полл Коннертон називає «колективним соромом» [2, с. 132]. Підстави цього чуття, звісно, різні, у залежності від перемоги, чи поразки у війні. Однак практика засвідчує, що психологічний процес самовиправдання відбувається на підставі формування колективного образу героя і жертви. Владан пригадує досить промовистий випадок в одному з присілків на околиці Бієнале – міста регіону етнічних сербів у Боснії і Герцеговині. Односельці зустрічали «містечкового героя, який через вісім років повертався <...> із Гааги, де був ув'язнений за воєнні злочини» [1, с. 80]. Власне те середовище, відчувачи колективний сором за офіційно визнану

трибуналом вину їхніх правителів у страшних злочинах війни, прагне заявити і про своє право на героїзм і жертвність у ній. Своїх героїв вони розуміють як жертв, яких несправедливо засудила «зіпсута міжнародна спільнота» [1, с. 80]. Самі ж злочинці, навіть в образі цього щойно звільненого «героя» стали жертвами власних злочинів, і не лише через вирок і ув'язнення, а й через те, що були заручниками не вирішених історичних кривд. Як ілюстрація цього – переконання Данила Бороєвича у розмові з Владаном: «У тій його армії, може, й було трохи справжніх солдатів, але в більшості своїй то були звичайні люди, яким раніше убили батьків та спалили будинки» [1, с. 116]. Усправедливлення злочинів сербських солдатів, як і свого брата, Данило шукає саме у спробі накидання їм образу жертви.

Отож, як було зауважено вище, генерал Югославської народної армії, син якого вважав його мертвим, виявився не лише живим, а й воєнним злочинцем, що перебуває в міжнародному розшуку. На його злочинному рахунку масові вбивства мирних жителів. Для Владана ж Неделько насамперед батько. Процес його пошуку стає водночас досвідом відкриттів, у яких Неделько Бороєвич набуває інших амплуа для Владана, а саме: сина-сироти Мілутина, який у дитинстві став свідком жорстоких убивств своїх рідних; Данилового брата; військового товариша-побратима Еміра, розмови з яким дають Владану зрозуміти, що та Югославія, яку його покоління нав'язували як сонячну мирну братерську батьківщину, була радше ілюзією, не здійсненою утопією; і, врешті, жорстокого вбивці, який, прикриваючись війною, втілював свої підсвідомі прагнення помсти за кривду роду.

Остання іпостась якраз є тою біфуркаційною точкою, яка дає нам підстави розглядати військового злочинця як жертву самої війни. Найперше, у порівнянні з іншими персонажами роману, Неделько постає як найбільш мовчазна постать, і навіть не через небажання щось сказати, як через неможливість говорити загалом. По-друге, сучасник пост-часу війни, за винятком сербів-однодумців, навіть не намагався би зрозуміти мотивацію злочинів Бороєвича. По-третє, самому персонажеві не вдалося би знайти властивої мови, для пояснення власного злочину тим, хто не воював, про що, зрештою свідчить його розмова із сином під час зустрічі у Відні, коли всі обдумані Владаном варіанти слів, жестів, поглядів виявилися абсолютно не властивими реальній ситуації.

М.Лешніг відстоює позицію патової психологічної ситуації, коли фронтовик, не залежно

від суспільної рецепції його (*свій* чи *ворог*), не здатний свідчити про пережитий досвід тим, хто не зазнав такого особисто [10, с. 73]. Згаданий вище Марк Волин переконує, що навіть не будучи свідком травматичної події, людина може стати її жертвою, успадкувавши травму на генетичному рівні. З огляду на, здавалось би, такі протилежні теорії, постать Неделька Бороєвича у романі складно інтерпретувати з позиції жертви травматичних подій. Утім, саме травма є об'єднуючим чинником згаданих теоретичних поглядів, а точніше – її вплив на поведінку і свідомість індивіда, не залежно від його стосунку до самої події. Посттравматична поведінка особи, рецепція її іншими, цілі і цінності які обирає для себе такий індивід – дають підстави розглядати його як жертву на підставі кількох важливих фактів. Насамперед війна що, попри військовий вишкіл і гарт персонажа, стала травмою, яка в учасника бойових дій спровокувала посттравматичний стресовий розлад. Неделько сприймав її як відсутність вибору, а водночас – як перспективу реалізації помсти за родинну кривду. У останній розмові із сином він каже: «Моїм життям була армія. Я сам був армія. Я в неї вірив так, як інші вірять у бога. У ту армію. І в державу, чією армією ми були» [1, с. 281].

Роман Інґарден, апелюючи до теорії сучасності Е.Гуссереля, акцентує на важливості розуміння життя людини як тривання, забезпеченого усвідомленням минулого і перспективою майбутнього [9, с. 176]. Спроба повернути в своє життя сина, залучивши його до історії власного минулого – це водночас намагання Неделька відшукати хоч якусь перспективу майбутнього. Переховування під прибраними іменами, розрив зв'язків колишнім життям, якого уже, насправді, не існує – це ризик остаточної втрати себе, коли дисонанс поміж тим, що було (його не можна вписувати в нову біографію) і тим, що може бути перешкоджає процесові нормального тривання. Не знайшовши у синові відгуку на свою травматичну історію, Неделько зважується на радикальний учинок. Самогубство, яке обирає генерал Бороєвич – це ще один крок на шляху до визнання себе жертвою власного досвіду, котрого не вдалося ані приборкати, ні виправдати, бо, як влучно зазначає у цьому випадку рецензентка роману Г.Улюра, лейтмотивною в романі є думка, що «убивства закінчуються для тих, кого убили, але не для тих, хто убив» [3].

Найбільш суттєвий факт образу злочинця як жертви – це згубний вплив травматичної родинної пам'яті, за якою – і безбатьченківство самого

Неделька, і тяжка історія його роду під час Другої світової війни. Як свідчення злочину Бороєвича, Войнович використовує фотографію, що є артефактом пам'яті і, водночас, інструментом фіксації травми. Загалом фотографія як текст у студіях пам'яті – це один із дієвих інструментів дослідження й пізнання минулого. За переконанням Роланда Барта, вона є «свідченням автентичності» [5, с. 145] того, що відбулося. Ідеться ж бо про фотографію доцифрованої епохи, коли ще це мистецтво не надавалося до фабрикавання і компіляції.

Автор вписує у сюжет свого роману одну із тих трагедій югославської війни, які, на відміну від різанини в Сараєво чи знищення Вуковара, не набули широкого розголошення, увійшовши в тінь дискурсивних практик цієї трагедії. Звинувачення Неделька Бороєвича стосувалося якраз такої історії, а саме пограбування, вбивств і спалення Третім корпусом ЮНА, що був під його командуванням села Вішничі неподалік Вуковара. Досить скупа інформація, яку знаходить Владан в мережі все ж не могла не вжахнути: «У процесі військові вбили тридцятьох чотирьох озброєних мешканців, серед яких були діти, жінки і старі. Селяни зарили в одну спільну могилу, яку згодом виявили в лісі за кілька кілометрів» [1, с. 38]. Однак чоловікові складно було асоціювати цю історію із постаттю свого батька, якого знав (чи радше уявляв) із зовсім іншого боку. Вирішальну роль зіграє саме світлина, на якій «поруч із купою мертвих, на яку тепер було ще й кинуте ще й п'яте тіло, дитяче, стояв солдат. Позаду нього полум'я вже згасло, і тільки дим іще клубочився над згарищем» [1, с. 253]. Насправді Бране, ще один товариш Неделька, показав Владанові кілька світлин, які відтворювали калейдоскоп трагедії у Вішничих. Ця знакова тим, що саме на ній чоловік упізнав свого батька. Фотографія стала для нього з'єднувальною ланкою у розірваній травматичній історії роду, бо в якийсь момент Владан засоціював постать Неделька із постаттю його десятирічного діда, що стояв над горою трупів своїх рідних і намагався укласти цю картину у власній свідомості. З однією суттєвою відмінністю: на цій світлинці, як і в реальності, Неделько був тим, хто вбивав.

Шок від побаченого, візуалізованого в уяві Владана ставить його перед суттєвою дилемою: зрозуміти і пробачити, чи залишити все на розсуд історії. На користь першого свідчила внутрішня потреба знаходження свого місця у тій війні, в цьому житті, а також не зреалізовані синівські

почуття до завчасу втраченого батька. У перевагах другого переконувало внутрішнє чуття страху перед тим, що вже пізнано, а що ще доведеться пізнати. Герой усвідомлює, що прийняти остаточне рішення допоможе можливість подивитися в очі Неделькові Бороєвичу, а, відтак, в очі пам'яті власного роду й тої війни. Утім зустріч, що все-таки сталася відкриває перед Владаном третій не передбачуваний вже для читача шлях. Так, Неделько був жертвою своєї історії, і свого вчинку. Це приклад людини, яка не має сили до публічного зізнання у скоєному, натомість обирає шлях самогубства як уникнення безперспективності власного існування.

Пошуки ідентичності

І. Войнович пропонує сучасному читачеві персону, який уособлює одну з найважливіших проблем посттоталітарного часу – брак індивідуальної, а відтак дуже часто і кризи національної ідентичності. За переконанням Леонори Терр, «усі кривди дитинства мають зовнішнє походження. <...> приводом до травми є подія, що, як правило, відбувається поза дитиною, але з моменту її виникнення відбуваються зміни у внутрішньому світі дитини» [12, с. 303].

Дитинство героя роману завершилося, коли почалася війна. Весь підлітковий період Владан втікає у самотність, яка є позірним прихистком від суцільних непорозумінь, зрад, конфліктів. Принаймні так він розуміє стосунки із матір'ю після того як вони оселилися в Любляні. Юнак намагається знайти вхід до свого нового світу через мову, адже досі розмовляв лише сербохорватською – офіційною мовою Югославії. Словенія ж, ставши незалежною, заявила про своє право на державну словенську мову. Втаємничені від мамі намагання Владана опанувати словенську – це почасти його спроба прийняти цей світ, в якому тепер доведеться жити. Важливим мотивом мовної ініціації є також прагнення стати *своїм* для шкільного оточення, адже ровесники тривалий час сприймають хлопця як *іношого*, біженця, що вкотре нагадує йому про кривду минулого.

Брак розуміння себе стає найбільше відчутний на порозі дорослого життя. Владан не є для себе самоціллю і самоцінністю, а відтак він не може сформулювати чітких уявлень про самореалізацію: вибір професії, праці. Все, що відбувається з ним – відбувається за певною інерцією: студії в університеті, випадкові підробітки, стосунки із дівчиною. Якраз останнє наштавхується на найбільш гострі кризові моменти, особливо, коли герой постає перед безкомпромісним викликом –

бути, а не видаватися, на чому, власне і тримаються стосунки між чоловіком та жінкою.

Висновки. Роман Г. Войновича є важливою психологічною інструкцією, як не загубитися під тягарем важкого травматичного досвіду війни, пережитого у дитинстві. Тому він виходить далеко поза межі власне літератури, репрезентуючи важливу проблему минулого, що не втрачає актуальності сьогодні. Ослоблення власного досвіду – це можливість поглянути на нього збоку. Мить, коли досвід набуває форми наративу, по-суті, мить зустрічі Владана із собою загубленим, але, як виявилось не втраченим. Зрештою, до такого результату, як бачимо, довелося долати чимало перешкод. Себепошуки героя виявилися зовсім не простими, адже зважитися розказати *іншому*

(у цьому випадку дівчині Наді, життєва історія якої абсолютно протилежна його) не достатньо. Тут і історія Душі і словенської родини Подлогар, і родинна травма Бороєвичів, і остання вирішальна зустріч із батьком. Владан зауважує, як «із кожним вимовленим словом відчував, що ця історія все менше належить мені. І здавалося, що тільки так, по правді, і має бути» [1, с. 174].

Історія югославських воєн лише по десятиліттях шукає форму властивого наративу, зокрема й у літературі. Важливо, що мозаїку великої травми укладають індивідуальні досвіди, прописані в літературних текстах. Це, звісно, не вирішує усіх проблем, перед якими стоять посттоталітарні суспільства загалом, але, що важливо, це вбезпечує їх від загрозливої історичної хвороби *забуття*.

Список літератури:

1. Войнович Г. Югославія, моя батьківщина. Перекл. К. Калитко. Львів : Видавництво Старого Лева, 2020.
2. Коннертон Полл, 2013: *Як суспільства пам'ятають*. Переклад з англ. С. Шліпченко. Київ : Ніка-Центр.
3. Улюра Г. Словенці так не роблять. URL: <https://kyivdaily.com.ua/%D2%91oran-voynovich/> (дата звернення 04.01.2025)
4. Юнг К.-Г. Архетип і позасвідоме. Пер. з нім. В. Вишневого та І. Андрущенко. Київ : Український письменник, 2014.
5. Barthes R. Światło obrazu. Uwagi o fotografii. Warszawa, 1996. 218 s.
6. Czapik-Lityńska B. Tezy o podmiocie, podmiotowości, tożsamości – perspektywa przełomówieków. *Literatury słowiańskie po roku 1989. Nowe zjawiska, tendencje, perspektywy*. Tom III: "Podmiotowość". Warszawa, 2005. S. 7–19.
7. Czub M. Ukryta trauma – zaniedbywanie i emocjonalne krzywdzenie dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*. Vol. 18 Nr 2, 2019. S. 38–57.
8. Grzywacz M., Okupnik M. (Red). Dzieci i doświadczenie wojny. Wiek XX i XXI. Poznań : Wydawnictwo naukowe UAM, 2020. 302 s.
9. Ingarden R. Książeczka o człowieku. Kraków, 1975. 176 s.
10. Löschnigg M. Niewysłowna wojna. Trauma i "kryzys języka" w angielskiej i niemieckiej literaturze pierwszej wojny światowej. *Teksty drugie*. Nr. 4. Kraków, 2018. S. 72–93.
11. Murawiec S. Wojna i trauma psychiczna. Przebaczenie i pojednanie. Wywiad z doktorem Ivanem Urlicem. *Psychiatria*, tom 11, nr 2, 2014. S. 133–134.
12. Terr L. C. Childhood traumas: an outline and overview. *Psychotraumatology. Key papers and core concepts in post-traumatic stress*. New York: Plenum Press, 1995. P. 301–320.
13. Trzebiński J. 2001: Narracja jako sposób rozumienia świata. *Praktyki opowiadania*. Pod red. B. Owczarka, Z. Mitosek, W. Gajewskiego. Kraków, 2001. S. 23–126.
14. Wasiak K. Pamięć i trauma Współczesne interpretacje wojny 1992–1995 wśród młodzieży boszniackiej. *POLITEJA*. Nr 58, 2019. S. 101–117.
15. Zielińska M. Wojna, trauma i kultura. *Teksty Drugie*. Nr. 4., 2018. Kraków, 2018. S. 7–11.

Pukhonska O. Ya. LITERARY RECONSTRUCTION OF THE MAN OF WAR IN GORAN VOJNOVIĆ'S NOVEL *YUGOSLAVIA, MY FATHERLAND*

The article represents the study of a novel of the contemporary Slovenian author Goran Vojnović. It is worth noting that the literature of the Balkan people has recently been quite actively engaged in rethinking the experience of the wars of the 1990s. This is evidenced by numerous texts in Croatian, Bosnian, Serbian and, of course, Slovenian literature. It is important that this process is becoming more active among writers who experienced the war as children and are now trying to look at it from a historical perspective, mentally, and what is the most important, individually. For Ukrainian literature (as well as culture in general), such texts

are an important example of how the mechanism of traumatic memory is formed and how it acquires verbal dimensions in the experience of different generations.

The author of the research pays the main attention to the problem of post-traumatic war memory. The main option is focused on the example of one character, who reflects how the generation of children of the Balkan wars tries to identify themselves today. It is important to understand how they are trying to reconcile the traumas of the premature deconstruction of the world of childhood, the loss (both physical and mental) of parents, homeland, experience of the war in the post-war world of the 21st century.

This study is important because it not only re-reads the difficult European experience of de-totalization, but also emphasizes the cultural aspects of working through the psychological trauma of an individual or of a separate society with the help of a literary text. What's more, in the conditions of the Russo-Ukrainian war today, such studies develop important mechanisms of understanding, verbalization and analysis of current and prospective traumas.

Key words: war, trauma, literary text, victim, hero, self-identification.